

MARIO RIZZO

SPANYOLORSZÁG, LOMBARDIA ÉS A HABSBURG BIRODALOM A 16–17. SZÁZADBAN

A kapcsolat Spanyolország és domíniumai között igen bonyolult volt, nem merült ki pusztán a spanyol hegemónia tényében, mivel a birodalom tartományai nem tekinthetők egyszerűen a Habsburgok tulajdonának. A Habsburg birodalmat alkotó domíniumok tanulmányozásakor egyaránt figyelembe kell venni a birodalom általános és a tartományok sajátos helyzetét. A monarchia nagy befolyással volt domíniumaira, sőt a spanyol központi hatalom szükségletei révén az egyes tartományokat közvetve is érinthette más tartományok helyzete. De voltak kölcsönhatások és kölcsönös kapcsolatok is Spanyolország és birodalmának alkotóelemei között. Ebből a szempontból Spanyol Lombardia 16. és 17. századi története számos érdekes aspektust kínál. Ezek közül az alábbi kettőről kívánok itt beszélni:

a/ A spanyol központ és a lombard periféria viszonya a Habsburg Birodalmon belül, érdekközösségük a békés együttélésben, és az igen jelentős társadalmi és intézményi folytonosság a Milánói Hercegség és Spanyol Lombardia között;

b/ A konzervatív és a progresszív tényezők sajátságos együttélése Spanyol Lombardiában.

Az a/ pontot illetően Lombardia esete távolról sem volt egyedülálló, hiszen a helyi nagybirtokok és intézmények tiszteletben tartása, valamint a monarchia hajlandósága a helyi uralkodó osztályokkal való megegyezésre állandó tényezők voltak a pre-Habsburg Spanyolországban és a Habsburg Birodalomban. Az a patrimonális állameszme, amelyet a katolikus uralkodók örökül hagytak a Habsburgoknak, valamint azok a nagyon különleges körülmények, amelyek között V. Károly birodalma létrejött, hozzásegítenek ennek a helyzetnek a megértéséhez. V. Károly egy nagyon heterogén birodalom fölött uralkodott; ennek részeit egyetlen közös kapocs tartotta össze, az uralkodó személye, aki személyes kapcsolatban volt minden egyes domíniummal. A szuverenitásnak ezt a koncepcióját V. Károly utódai is megtartották, bár II. Fülöp-től kezdve a Habsburg dinasztia Kaszifliában vert egyre mélyebb gyökereket. Mindez azonban nem gátolta a Habsburgokat az abszolutizmus és a központosítás megvalósításában, legalább is bizonyos fokokig.

A hatalmi egyensúlyt a központosító törekvések és a helyi önkormányzatok között minden domíniumban rendszerint a monarchia és a helyi elit közötti kompromisszum hozta létre. Voltak azonban időszakok, amikor a Habsburgok eltértek ettől a politikától és megpróbálkoztak az erős központosítással és kemény elnyomással. Ebben a vonatkozásban talán Németalföld esete volt a legnyilvánvalóbb — ámbár Németalföld helyzete sok szempontból határeset volt. Tény azonban, hogy a Habsburgok hosszan tartó igyekezete az ottani lázadás elnyomására majdnem teljesen csődöt mondott. Ugyancsak sikertelen volt Olivares kísérlete Portugália és Katalónia hagyományos autonómiájának korlátozására, amivel azt akarta elérni, hogy nagyobb mértékben támogassák birodalmi politikáját. Ennek egyetlen eredménye a katalán lázadás és Portugália elszakadása volt. Ami Nápolyt illeti, Masaniello felkelését kétségkívül előmozdította az a rendkívül súlyos adóteher, amelyet a Habsburgok a harmincéves háború alatt kiróttak, de a felkelés fő oka a nápolyi

társadalmat aláaknázó egyenlőtlenség és feszültség volt, nem pedig a spanyolok elleni, mélyen gyökerező gyűlölet. Mindenesetre a megszokott kompromisszumos politikától való eltérés kedvezőtlen fejleményei valószínűleg megóvták a Habsburgokat attól, hogy más alkalommal túl sűrűn folyamodjanak az erős központosítás eszközeihez.

A birodalom minden egyes alkotórészének megvolt a maga szerepe; Lombardiáé főleg stratégiai szerep volt. Ámbár V. Károly kezdetben elvárta, hogy Lombardia komoly anyagi támogatást nyújtson birodalmának, de ez távolról sem lett így. A spanyolok ugyan súlyos pénzügyi terhet róttak ki rá, de a Lombardiában beszedett jövedelmeket teljes egészükben helyben költötték el, sőt a Habsburgoknak gyakran kellett jelentős pénzügyi támogatást (*soccorsi*) átutalniok Spanyolországból, Szicíliából és Nápolyból Lombardiába a nagy hadikiadások fedezésére. Lombardia birtokában Spanyolország ellenőrzése alatt tarthatta a Pó völgyét, amely kulcsfontosságú volt az Itáliai-félsziget és különösen Genua és Nápoly védelme szempontjából. Ráadásul Lombardia volt a Habsburg stratégia gócpontja Európában. V. Károly korában Lombardia volt az egyetlen kapocs európai birodalmának északi és déli részei között, és jelentősége egyre nőtt a németalföldi lázadás és a harmincéves háború alatt, amikor a katonaság, a hadianyag és a pénz gyűjtőhelye és a kontinensen átvezető közlekedési utak kiindulópontja lett a Habsburgok számára. Ilyen körülmények között természetes volt, hogy a Habsburgok nagyszámú katonaságot állomásoztattak Lombardiában, egyrészt egy, a tartomány védelmét szolgáló állandó hadsereget (kb. 5000 katonát), másrészt azokat a csapatokat, amelyeket a továbbiakban az európai hadszínterekre irányítottak (a 17. század első felében 5000 és 30 000 fő között váltakozó számban).

Ezeknek a csapatoknak a zsoldja, az egyéb katonai kiadásokkal együtt, gyakran rendkívül súlyos terhet jelentett a milánói kincstár költségvetésének. 1648-ban például 20 277 katona évi zsoldja 1 893 921 *scudi*-t tett ki, a katonai kiadások teljes összege 2 149 346 *scudi* volt, a bruttó adóbevétel 1 136 632 *scudi*, a nettó bevétel — vagyis ami megmaradt a milánói kincstárnak katonai célokra, miután kifizette a hivatalnokok illetményét és tartozásának kamatait — 348 834 *scudi*, a bruttó deficit 1 800 512 *scudi*, a külső szubvenciók — azaz a birodalom más részeiből kapott segélypénzek (*soccorsi*), valamint az adóbérlőktől a majdani adóbevételekre kapott előlegek — 1 406 544 *scudi*. (A bruttó és nettó bevételekre, a bruttó deficitre és a szubvenciókra vonatkozó számadatokat óvatosan kell kezelni, mert lehet, hogy a forrás hibás adatokat tartalmaz. Vö. Domenico SELLA: *Crisis and Continuity. The Economy of Spanish Lombardy in the Seventeenth Century*. Cambridge, Mass. --London 1979. p.65. Ennek ellenére kétségkívül sokatmondóak, mert legalább némi képet adnak a Spanyol Lombardiát sújtó pénzügyi problémák nagyságáról.) 1647-ben 18 982 katona évi zsoldja 1 772 000 *scudi* volt. 1587-ben csak az 5 404 főnyi állandó hadseregé 239 396 *scudi*.

Mivel a spanyolok nagy stratégiai fontosságot tulajdonítottak Lombardiának, elsőrendű érdekük volt, hogy ott rend és nyugalom legyen, hogy ne kerüljön sor felfordulásra, bojkottra vagy szabotázsra. Ez csak a lombard elittel kötött *de facto* megegyezés révén volt elérhető, a széles körű szabadságok és önkormányzatok fennmaradásának hallgatólagos (de időnként kifejezett) engedélyezésével, cserébe az állampolgári hűségért, együttműködésért, vagy legalább semlegességért. Ami az elitet illeti, a Habsburgokkal szembeállni és esetleg megkísérelni az elszakadást a birodalomtól nem volt sem ésszerű — tekintettel Spanyolország katonai erejére

és a nemzetközi helyzetre —, sem kifizetődő. Elkerülhetetlenek voltak a feszültségek és a viták a spanyolok és az elit között, de ezek soha nem veszélyeztették a közös érdekeken alapuló összhangot.

A Habsburg uralom néhány jelentős változást hozott Lombardia életében, új intézmények születtek (mint például a kormányzó - aki a király helytartója volt Milánóban, vagy az Itáliai Tanács), új adókat vetettek ki, új széles körű adminisztratív ellenőrzés (*visitas generales*) jött létre, új katonai terhek nehezedtek a tartományra. Ennek ellenére a társadalom struktúrája, az adminisztráció és az igazságszolgáltatás gépezete lényegében megmaradt olyannak, amilyen a hercegi uralom idején volt. Lombardia kormányzásában a fő patrícus hivatalok megőrizték vezető szerepüket, s a helyhatósági és községi hivatalok is lényegében változatlanok maradtak. A spanyol uralom nem hozott gyökeres változást a hatalmi egyensúlyban, amely már a hercegség idején az elit és a főhatalom kompromisszumán alapult. A főhatalom megváltozott, mert a Habsburg uralkodók sokkal hatalmasabbak voltak, mint a hercegek, de egyúttal távol is voltak Milánótól és nem kizárólag Lombardia kormányzásával foglalkoztak.

A 16. század folyamán a lombard városi felső osztályok fokozatosan oligarchiákká váltak, gyakran megszabták, hogy milyen társadalmi helyzet az előfeltétele annak, hogy valaki municipális hivatalt viselhessen. Főleg Milánóban fejlődött ki erős patrícátus, amely kétségtelenül exkluzív volt, de azért soha nem teljesen zártkörű. A családok, amelyek ezt az oligarchiát alkották, különböző eredetűek voltak: egyesek a régi feudális, vagy municipális nemességből származtak, mások hivatalnoki pályájuknak, szellemi foglalkozásuknak, kereskedelmi vagy pénzügyi tevékenységüknek köszönhették társadalmi felemelkedésüket. Ez a milánói patrícátus — más municipális oligarchiákkal együtt — erős regionális elitet alkotott Lombardiában. Ennél alacsonyabb szinten egy olyan társadalmi csoportot találunk, amely nagy általánosságban „felső középosztály”-nak nevezhető, és főleg kereskedőkből, pénzemberekből, vagyonos földbirtokosokból, értelmiségi testületek tagjaiból állt. Gazdagon és bizonyos társadalmi presztízs birtokában kiemelkedtek az alsó osztályokból és az egyszerű középosztályból, és egyesek közülük azt remélték, hogy ők vagy leszármazottaik egyszer majd az exkluzív elit tagjai lehetnek. Annak ellenére, hogy néha rivalizáltak és összeütközésbe kerültek az elittel, osztoztak annak bizonyos gazdasági érdekeiben és egyetértettek vele abban, hogy a társadalmi rendet az alsóbb osztályokkal szemben fenn kell tartani.

Az elit politikai hatalma a Habsburgokkal szemben azon a társadalmi, gazdasági és adminisztratív hegemónián alapult, amelyet már a hercegség idejében gyakorolt, és amelyet képes volt szinte változatlanul megőrizni a spanyol uralom alatt. Tekintettel arra, hogy monopolizálták a legmagasabb posztokat és hatalmuk azokon szinte korlátlan volt, az előkelők fenn tudták tartani a különböző társadalmi kapcsolatoknak azt a hálóját, amely társadalmi túlsúlyuk alapja volt. Ezek a posztok betöltőiknek törvényes és törvénytelen (és néha nem könnyen meghatározható) anyagi hasznot is biztosítottak a hatalom és presztízs mellett. Kiemelt fizetésük és törvényes mellékjövedelmük mellett a vezető hivatalnokok gyakran húztak hasznot zsarolásból, hűtlen kezelésből, közpénzek elsikkasztásából, egyénektől, közösségektől, céhektől vagy egyházi rendektől kapott ajándékokból, illetve kimagasló pozíciójuknak köszönhetően számukra előnyös kétes üzleteket kötöttek (például rendkívül kedvező áron vásároltak ingatlanokat, vagy csempészekről elkobzott és manipulált árverésekre került árukat). Az elit ilyen és sok más bevételi forrását a

spanyol uralom meglehetősen érintetlenül hagyta. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a lombard felső osztályok általában meg tudták védeni vagyonukat az adóktól, sőt gyakran hasznot is húztak a birodalmi kincstár nyomasztó szorultságából: egyesek közülük részt vettek az *asiento*-kban, sokan pedig kincstári adósleveleket vásároltak, vagy adóbeszedésre szerződtek.

Mind a spanyoloknak, mind az elitnek érdekében állt az államhatalom biztosítása az alsó néposztályokkal szemben, mert a társadalom ellenőrzése volt az egyik fő kapocs közöttük. Meg kell azonban mondani, hogy a korai újkorban a lombard társadalom egyike volt a legbékésebbeknek Európában. Ez — legalábbis részben — a patrícius uralom viszonylag mérsékelt jellegével magyaráható, főleg ha más régiókkal, például Dél-Itáliával hasonlítjuk össze; nem tartható tehát néhány kutatónak az az elmélete, hogy a 17. században Lombardiában ún. „refeudalizáció” ment volna végbe. Jótékonyági intézmények — gyakran patrícius családok alapításai — és a klientéla hozzájárultak a társadalmi konfliktusok enyhítéséhez. Egészében a Habsburg uralom nem volt olyan hátrányos az elit anyagi érdekeire és nem volt olyan elviselhetetlen a nép számára, mint ahogy ezt sokáig állították. Tény, hogy bár a lombard alsó osztályok adóterhei súlyosak voltak, soha nem érték el azt a szintet, amely a birodalom más övezeteiben volt érvényben. Ami a beszállásolást illeti, ami kétségkívül terhes és kellemetlen volt sok lombard paraszt számára, a spanyolok fokozatosan áttértek egy kevésbé méltánytalan rendszerre.

A b/ pontot illetően Lombardia jogilag erősen tagolt volt, és a spanyol uralom nem valósította meg következetes abszolutista és „modern” fejlődést a társadalmi, gazdasági és kormányzati struktúrában. Egészében azt mondhatjuk, hogy a spanyoloknak Lombardiában nem volt — a szó igazi értelmében — gazdaságpolitikájuk. A Habsburg hatalomnak szembeesnie kellett a lombard társadalmon belüli bonyolult hatalmi rétegződéssel és nem hagyhatott figyelmen kívül már létező hatalmakat, mint az elit és az Egyház. A *visitas generales* világos példája annak, hogy milyen fontos volt a Habsburgoknak a hatalmi egyensúly megőrzése Lombardiában. Az általános adminisztratív ellenőrzés elrendelésével az uralkodók a központosítás két szükségletét akarták kielégíteni: egyfelől információkat szerezni, amelyek majd a birodalmi politikában felhasználhatók lesznek, másfelől kiküszöbölni a visszaéléseket és hibákat a lombard bíraskodási és közigazgatási rendszerből. Valójában azonban a Habsburgok rendszerint nem büntették túl keményen a visszaélésekben ludas notabilitást, nehogy megbolygassák az elittel való békés együttélést. Véleményem szerint a lombard hivatalnokok sem tekinthetők modern bürokratáknak, akiknek új elképzelésük lett volna tisztükről. Az igazi változás csak a 18. század második felében következett be, osztrák uralom alatt, főleg az új, felvilágosult eszmék következményeképpen, egy új gazdasági, társadalmi és politikai szemlélet kontextusában. Akkor új állam született, amely sokkal szigorúbban ellenőrizte a társadalmat, sokkal hatékonyabban adminisztrálta gazdasági életét és anyagi erőforrásait, és új értékek mellett szállt síkra. Ez a 18. századi állam fokozatosan új tisztviselőket hozott létre, akiket kiválasztottak, megfizettek, és akik új kritériumok szerint végezték feladataikat.

Bár a spanyol uralom mindezt nem tudta közvetlenül elérni, mégis döntő szerepe volt abban, hogy utat engedett (ha nem is egészen tudatosan) olyan új tendenciáknak, amelyek csak később fejlődhetek volna ki (mint adóreformok és új lehetőségek a lombard vidék számára). Politikai és katonai hatalma, valamint gazdasági elmaradottsága következtében Spanyolország új piaci lehetőségeket tudott kínálni

a lombard iparnak és kereskedelemnek. Mindent egybevetve, a spanyol uralom nem állította meg a lombard gazdaság fejlődését a 16. század második felében, sem változását a 17. században: ami azt bizonyítja, hogy ha egy uralom mérlegét akarjuk megvonni, számításba kell vennünk mind az uralkodók, mind alattvalóik tetteit. Lombardia társadalmi és gazdasági szerkezete, amely erősebb és kiegyensúlyozottabb volt, mint Dél-Itáliáé, jobb állapotban és jobb kilátásokkal került ki a spanyol uralom alól. Végeredményben tehát azt mondhatjuk, hogy Spanyol Lombardia nem ment át egy társadalmi és gazdasági dezintegrációs perióduson, sőt éppen ellenkezőleg, elindult egy fejlettebb gazdasági, társadalmi és politikai szervezet felé vezető hosszú és nehéz úton.